

MANSÛRE ORDUSUNDA BİRLİK EĞİTİMİNE BİR ÖRNEK: PIYADE BÖLÜĞÜNÜN ATEŞ İDARE USÛLLERİ (1832-1838)*

Cem ATILGAN**

Öz: Araştırmanın amacı, 1826 senesinde kurulan Asâkir-i Mansûre ordusunda bir neferin çakmaklı mekanizmaya sahip tüfeğini ateşlemesi için yaptığı bir dizi hareketi açıklamaktır. Sonrasında bu konuda istenilen seviyeye ulaşan neferlerden kurulan bir piyade bölüğünün muharebede kullandığı ateş çeşitlerini ve bu ateşlerin nasıl yönetildiğini ortaya koymaktır. Yeniçerilerin, çekirdeğini teşkil ettiği Osmanlı ordusu ilk zamanlardan itibaren hafif silah ateşlerini belirli bir teknik ve disiplin içerisinde icra ediyordu. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı ordusu değil ateş disiplini, herhangi bir teknik, taktik veya stratejik meselede Avrupalıların hat savaşı ile mücadele edemiyordu. Osmanlı Devleti, yeni kurduğu ordusunda teşkilat, silah-teçhizat, ikmal-iaşe ve harekât-eğitim konularında Avrupa'nın paradigma ordularını model almıştı. Eski kullandığı yaylım ateşi ise çoktan terkedilmiş, yeni teknikler yerlerini almıştı. Bu sebeple çalışmada öncelikle ateş idare usullerinin zaman içerisinde geçirdiği değişim ve gelişimler incelenmiş, uygulanmaya başlandığı 1830'lu yıllara kadar olan tarihi seyri ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: Ateş idare usûlleri, yaylım ateşi, doğru ateş, eğri ateş, nevbet ateş.

An Example of Unit Drill in the Mansûre Army: Firing Control Systems of an Infantry Company (1832-1838)

Abstract: The purpose of this paper is to explain the set of movements, a private performed to fire his flintlock musket in the Asâkir-i Mansûre Army, established in 1826. In addition, the study will examine techniques of shooting and variations of a company, formed of privates that had attained the desired level. The Janissaries considered, since the early times, as the core of the Ottoman army, performed its small arms shooting with a specific technique and discipline. By the 19th century the Ottoman army was unable to contest either with the European armies' line warfare or any other military technique, tactic, or strategy. The newly founded ottoman army used European armies as a model about organization, arms-equipment, logistics, operations-training. Besides, its old-fashioned volley fire-shooting was invalidated after new techniques were put into practice. Therefore, the paper primarily analyzes the change and developments of fire control systems and its historical development until the 1830s.

Keywords: Fire control systems, volley fire, direct fire, oblique fire, rank and file fire.

---

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 11.05.2020 - 04.02.2021

** Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Doktora öğrencisi, Ankara, Türkiye. cmtlgn2016@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3503-6882

Giriş

Julia Pardoe'nün (2017, s. 196) 1836 yılında babası ile beraber İstanbul'u gezerken dikkatini çeken detaylardan biri de her Türk kışlasının süslerle bezenmiş görkemli ana kapısında Padişahın yüce elinden ateşlenmiş bir silaha ait, bir veya iki kurşun delikli bir hedef tahtasının asılı olduğuydu. Sultan Mahmud-ı Adlî'nin Kemankeşler tekkesinin sicil defterinde kayıtlı olması ve Okmeydanı'nda menzil taşı olan üç padişaktan biri olması¹, Padişah'ın o tarihlerde ata sporu haline gelmiş okçuluğu, yaşatmak için hobi edindiği anlamına gelebilir (Hafız Hızır İlyas Ağa, 1859, s. 279; Ahmed Cevad Paşa, 1882, s. 133; Eralp, 1993, s. 84). Bununla beraber kışlaların girişlerinde asılı delikli hedef tahtalarının, askerlere atıcılık hobisi edinmeleri yönünde bir teşvikten daha ciddi mesajları olduğu anlaşılıyor.

1826 yılı, kuramsal olarak Osmanlı Devleti'nin şiddet tekeline üzerine aldığı tarihi. Sultan Mahmud, Yeniçerilerin ilgisiyle her daim mutî bir ordu kurma yolunda en önemli engeli kaldırmıştı fakat düzenli ve eğitilmiş bir ordu kurmak, birşeyleri kaldırmaktan ziyade birşeyleri edinmeyi gerektiriyordu. Ayrıca acele etmeliydi zira Mısır'daki ihtiraslı valisi, Asâkir-i Cihadiyye'yi bağlı olduğu Sultanın düzenli ordusunu kurduğunu ilan ettiği tarihten beş sene önce zorunlu askerlik sistemine geçirmişti bile (Fahmy, 2002, s. 11).

Osmanlı Devleti, ordusunu yeniden kurarken hiç istemediği harici ve dâhili tehditler altındaydı. Buna rağmen hazırlıksız yakalandığı savı iddialı olabilir çünkü 14 Haziran 1826'da isyan eden Yeniçerileri ortadan kaldıran Devlet, 7 Temmuz 1826 gibi kısa bir zamanda yeni ordusunun kanunnamesini yayınladı. 23 gün, bu hususta aceleci olunduğunu gösterebilir fakat uzun zamandır yeni ve düzenli bir ordu için hazırlanıldığı hatta bu uğurda bir Padişahın bile feda edildiği gerçeği, tarihsel olarak daha anlamlıdır. Bu bağlamda Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Kanunnamesi'nin içeriğinin Nizam-ı Cedit Kanunnamesi ile benzerliği dikkat çekicidir.

Kanunname, ilk olarak varoluşuna tehdit olan Yeniçerileri kaldırdığını bildirdikten sonra yerine "...asâkir-i mansûre-i muhammediyye 'unvânıyla müceddeden lüzûm-i mertebe muallim ve mütefennin 'asâkir tertîb û tahrîrine..." (DABOA, HAT 1438-59106) karar verildiğini ilan ediyordu. Devletin yeni ordusunda görmeyi arzu ettiği asker tipi, "mu'allim ve mütefennindi". Bu, yeni ordunun yeni felsefesi değildi şüphesiz; Nizam-ı Cedit'in en önemli mirasıydı. Osmanlı Devleti'nin bu mirasa sahip çıkmadaki ısrarı hatta inatçılığı ise çok yeniydi ve izleri günümüzde bile hissedilen bir dizi dönüşümün ve yenileşmenin kapılarını açtı.

¹ Diğerleri IV. Murad (1623-1640) ve III. Selim'dir (1789-1807) (Eralp, 1993, s. 84).

Dönemin savaş sanatının bölünemez en küçük değişkeni, tek er ve tüfeği idi. Düzenli ordular, bu çekirdek formların etkin bir şekilde teşkilatlandırılması, yaşesi, eğitimi, sevk ve idaresi ile kuruluyordu. Başka bir deyişle eğitilmiş tek bir asker ve tüfeği, ordunun savaşçılığını yansıtan en küçük unsuru idi. Ordusunu savaşın gerçekleri ile kurmak isteyen Osmanlı Devleti, askerini bu gerçeğe göre tanımladı ve ona “tüfenk-endâz neferi” (DABOA, HAT 1438-59106) dedi. Bu sebeple ister stratejik olsun ister taktik, herhangi bir seviyede harekât veya planlamanın anlaşılabilmesi için “tüfek atan” bu tek nefere kazandırılmak istenen vasıfların ve kabiliyetlerin ortaya konulması gerekmektedir. En yalın haliyle tüfenk-endâz neferin evinden birliklere celbini araştırmak, Asâkir-i Mansûre’nin askere alma ve seferberlik sistemini ya da celbedilen bir neferin yaş ve ibatesini araştırmak, ordunun lojistik sistemini ortaya koymak için bir başlangıç mahiyetindedir. Keza neferin nasıl ateş etmeye çalıştığını araştırmak, Osmanlı ordusunun nasıl savaşmak istediği hakkında yararlı bilgiler sunabilir. Bu mikro çalışma sahaları artırılabilir ve bir bütün halinde Osmanlı ordusunun XIX. yüzyılda nasıl yenileştiğinin makro resmini ortaya koyabilir.

Çalışma, bahsedilen makro resimde Osmanlı ordusunun hat savaşındaki (line warfare) ateş muharebesine odaklanmıştır. Bunu yaparken askeri eğitimin “basitten mürekkebe” anlayışını ve felsefenin “tümevarım” modelini takip etmiştir. Meselenin en önemli alt boyutu, Osmanlı ordusunun 1830’lu yıllarda kabul ettiği ve bünyesine katmaya çalıştığı ateş idare usûllerinin o zamana gelene kadar geçirdiği süreci ortaya koymaktır. Yaylım ateşi gibi bir ateş idare usûlünü en erken uygulayan ordulardan biri olan Osmanlı ordusu, XIX. yüzyılda aynı tekniği kullanamazdı ve rotasını Avrupa ordularına çevirmişti. İlk ateş idare usûlü olan yaylım ateşi ise XIX. yüzyıla gelinceye kadar Avrupa savaş meydanlarında bir takım değişikliklere uğramıştı. Bu sebeple öncelikle yaylım ateşinden sıra ve dizi ateşine olan evrimin ortaya konulması gerekmektedir. Daha sonra neferden başlayarak bölüğe gelinceye kadar bu tekniğin nasıl çalıştığı ve eğitiminin hangi esaslarla icra edildiği incelenmiştir.

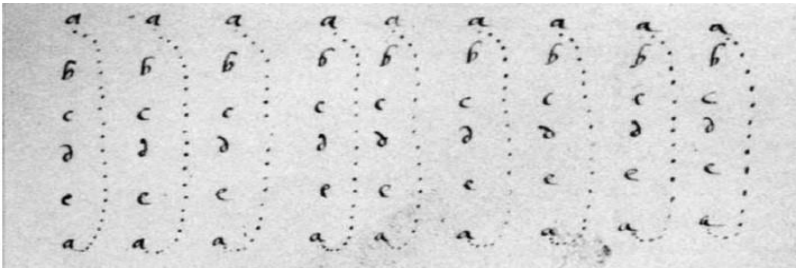
1. Ateş İdare Usûllerinin Avrupa’daki Gelişimi ve Osmanlı Ordusuna Yansımaları

Göğüs göğüse muharebelerin yarattığı vahşet olgusunu ve insanların bilinçaltılarında buna bağlı oluşan korkuyu dolaylı yollardan azaltma dürtüsü, askerlerin silaha daha çok sarılmalarına sebep olmuş olabilir. Avrupa’daki silahlı mücadelelere başvurma konusunda olağan dışı eğilimi ilk defa 1955’te Michael Roberts (1908-1996), ortaya attığı “askeri devrim” modeli ile açıkladıktan sonra Geoffrey Parker, bu modeli geliştirmiş ve Avrupa askeri tarihinde bir dizi değişikliğin Batı’nın yükselişinde rol oynadığını belirtmişti. Bu değişimler, özetle gelişen topçuluk, geometrik ve tabyalı kaleler (trace italienne), uzun menzilli, geniş bordalı ve çok fazla topla silahlanmış gemiler ve disiplinli ateş gücündü (Parker, 2018, ss. 33-99). Modeli, geniş katılımlı bir tartışma yaratsa da

özellikle sonuncusu olan “hafif silah ateşlerinin yayılım ateşi tekniği (volley fire) ile disiplin altına alınışı”, araştırma konusunu geliştirebilir.

Savaş ve silah arasındaki dönüştürücü etki, sırasıyla Rönesans ve Reform, sonrasında Aydınlanma’ya maruz kalınca savaşlar da daha metodik, matematiksel ve satrançvari bir hal almıştı. Otuz Yıl Savaşı’yla (1618-1648) beraber artan ateş gücü, daha önce savaş alanında kare biçiminde yer alan birlikleri uzayan dikdörtgenlere dönüştürdü. Bu gelişme, koordineli hareket etmeyi zorlaştıran ince hatlar oluşmasına sebebiyet verdi (Guibert, 2005, s. 21). Hatlar, daha çok ve devamlı ateş etmek için inceldikçe inceldi ve en sonunda iki sıra oldu ki Napolyon’un derinlikte tertiplenmiş birliklerinin çeviklik, manevra ve baskınla inisiyatif sağlayıp hasmına iradesini zorla kabul ettirdiği bir hareketi dayatana kadar (Jomini, 2013, ss. 135-141).

XVI. ve XVII. yüzyıllar boyunca Avrupa’nın büyük bir kesimi, aynı veya yakın teknolojilerin hâkim olduğu tek bir alanı temsil ediyordu. Teknolojiler, bir alanda üretiliyor ve hızla Avrupa-Akdeniz bölgesine yayılıyorlardı (Murphey, 1999, s. 108). Ateşli silahların ortaya çıkışı ve savaşlardaki belirleyici rolü taktiğe yansidikça, ateş kontrol ve disiplin mekanizmaları önem kazandı. Bu disiplin mekanizmaları, savaşta sevk ve idare ile çözülebilen bir mesele olmadığından önceden hazırlık gerekiyordu. Parker’ın (2007, ss. 333-347) öne sürdüğü üzere ilk önce Japonya’da bir derebeyi olan Oda Nobunaga tarafından 1560’lı yıllarda, sonra da Avrupa’da Nassau’lu kuzenler Willem Lodewijk ve Maurice tarafından 1594 yılında keşfedilmişti. Amacı, tüfeklerin iki atış arasında uzun süren dolduruş zamanlarını sıfıra indirerek sürekli ateş sağlamaktı. Öndeki a sırası atışını yapıp en arkaya geçiyor; arkasındaki b sırası öne geçiyor, atışını yapıyor ve arkaya geçiyordu. Bu esnada arkaya geçen a sırası, tüfeğini doldurmaya başlıyordu. Sıralar, en öne gelene kadar silahlarını tekrar doldurmak zorundaydılar aksi takdirde bir tur daha beklemek zorunda kalıyorlardı. Anlaşılan Oranyalı prenslerin bir sıra askerinin, silahlarını tekrar doldurana kadar önlerinden dört asker sırasının ateş etmesi gerekiyordu.

Resim 1. Nassau prenslerinin icat ettiği yayılım ateşi (volley fire) (Parker, 2007, s. 340)

Araştırma döneminde yayınlanan askeri bir sözlüğe göre (Duane, 1810, s. 718) **volley**, “çok sayıda silahın aynı anda ateşlenmesi” olarak tanımlanmıştır. Gene

aynı anlamda kullanılan bir başka kelime **salve** (**salvo**) ise “selam, volley” anlamlarıyla beraber “ağır ya da hafif silahların koordineli ateşlenmesi” olarak tanımlanmıştır (Duane, 1810, s. 614). Miralay Hüseyin Hüsnü’nün *Küçük Kâmûs-i Askeri*’sinde (ty. s. 347) ise **volee**, “ön, ağız, mahrut, uzun yay, topçu yaylım ateşi, topun muylusundan fem sathına kadar olan kısmı” olarak tanımlanırken **Feu de salve**, “yaylım ateşi” olarak tanımlanmıştır (Resulzade Hüseyin Hüsnü, ty., s. 275). Gene bu ateş türü için kullanılan **fusillade** ise “yaylım ateşi” olarak tanımlanmıştır (Resulzade Hüseyin Hüsnü, ty., s. 132). Etimolojik vurgunun, eylemin aynı anda veya koordineli bir şekilde yapılmasında olduğu görülüyor. Yaylım ateşinin bir bütün olarak incelendiğinde, t sürede x sıra askerin y atış sayısını ya da hedefe gönderilen z mermi sayısını değiştirmedeği halde “devrim” sayılması, ironik görünebilir. Bununla beraber, tek bir salvo sonrası bir grup askerin aynı anda düşmesinin yarattığı yıkıcı psikolojik etkinin hasımın savaşıma azmini ve iradesini kırmada asimetrik bir etkiye dönüşmesi, ateşli silahlar tarihinde bir devrimdi.

II. Gustav Adolf’un (1594-1632) eğitimli ordusu, Otuz Yıl Savaşı’nda yaylım ateşini altılı, beşli hatta üçlü sıralarda yapabilecek kadar geliştirdi. Oranyalıların rekorunu kıran Gustav, ufak bir yenilik daha getirdi. Yaylım ateşi, küçük ölçekte birlik içerisinde değişen sıralarda yapılırken büyük ölçekte birlikler de sırayla yapabiliyordu (Houlding, 1988, ss. 4-5). Bu, ateş idare usûlü ve sevk-idarede İsveç birliklerinin seviyeyi çok yukarılara taşıdıklarının bir göstergesiydi. Bu önemli gelişme, uzun bir süre yaygınlaşamadı. Fakat çakmak mekanizmalı tüfeklerin² fitilli mekanizmalı³ tüfeklerden daha çabuk doldurulması sebebiyle

² Tüfek icat olunduktan sonra ateşleme tertibatı olarak sırasıyla fitilli (matchlock), çarklı (wheellock), snaphaunce, miquelet ve çakmak mekanizmaları (flintlock) kullanılmıştı. Tüfeklerin XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar çalışacağı ana prensip, çakmak mekanizmaydı. 1610-15 yılları arasında Fransız zanaatkâr Marin le Bourgeois tarafından bu prensip, daha işlevsel bir hale sokuldu. Karşılık (frizzen/steel/batterie) ve ona bağlı tava korumasını (pan cover) daha dairevi bir kesime kavuşturup hareketlerini kolaylaştırdı. Horozun kaba “S” şekli, daha kuğuvari bir görünüm kazandı. Ayrıca horoza yarım tetik pozisyonu katarak silaha emniyet sistemi kazandırdı. Mekanizma, daha çok içeri gömüldü. Kendisinden sonra da silahın tasarımına eklemeler oldu ama ana görünümünü ve prensibini 1840’lı yıllara kadar korudu. 1700’lü yıllarda çakmak mekanizmalı musketler, tüm dünyada yaygın hale gelmişti (Reid, 2016, ss. 11-12; Peterson, 1961, s. 24; Lindsay, 1967, ss. 77-89; Haythornthwaite, 1999, ss. 13-15).

³ Fital, devamlı ve yavaş yansın diye şarap özü ve güherçile solüsyonuna batırılmış ve hafifçe burğu verilmiş kenevir otuydu (Peterson, 1961, s. 14). Ayrıca ıslatılmış barut, güherçile ya da farklı yanıcı maddelere batırılıp kurutulan pamuk, keten ya da yün kordonu modelleri de vardı (Lindsay, 1967, s. 38). İlk başlarda elde taşınan uzun fitiller, tüfeğe “S” şeklinde bir çubukla (serpentine) bağlandı. Tüfek ateşlenmek istendiğinde sağ elle bu çubuk ve ona bağlı yanan fitil, tavaya yaklaştırılıp ateşleniyordu. Böylece atıcı gözleriyle hedefe bakarken, basit bir el hareketiyle de ateşleme yapabiliyordu. Sonrasında bu el hareketi, mekanik bir çözümlerle otomatikleştirildi. Fitalin bağlı olduğu

altılı ve beşli sıralara gerek kalmadı. Tüfekler, ideal koşullarda 20-30 saniyede doldurulabiliyordu (Reid, 2016, ss. 35, 38). Artık, üç sıra da devamlı yayılım ateşi sağlayabiliyordu. Hatları incelten en önemli unsur, bu olmuştu.

Yayılım ateşi tekniği her ne kadar sürekli ateş sağlasa da insan fizyolojisi ve psikolojisine tâbi idi. XVIII. yüzyılda Fransız ordusunun başlangıç salvoları, çok kuvvetli ve etkiliydi fakat bunu devam ettirmek, ayrı bir sorundu. Eğer başlangıç salvolarından sonra süngü hücumu gelmezse sıra bütünlüğü kayboluyor; musketi olan herkes hızlı ve düzensiz, **feu de billebaude** denilen serbest atışa başlıyordu (Reid, 2016, s. 40). Ayrıca askerlerin kendi dertleri de vardı. Mesela tüfeğin geri tepmesi çok fazlaydı ve omuzlarda morluklara sebep oluyordu. Bu da bazı işgüzar askerlerin, geri tepmeyi azaltmak için barut hakkını eksik koymalarına ve menzillerini düşürmelerine sebebiyet veriyordu. Ayrıca fişek kâğıtlarını ağızlarıyla yırtıklarından ağızlarına bulaşan barut, muharebenin ortasında susamalarına neden oluyordu. Her defasında falyaya barut koymaktan sıkılanlarsa tüm barutu namludan boşaltıp, tüfeği sallayarak falya deliğinden tavaya akmasını sağlıyorlardı. Kâğıdı koymayanlar, kurşunlarını namludan düşürüyorlar; harbilemekten sıkılanlar, harbiyi yere koyup sonra da unutup ya da harbiyi namluda unutup tüfeği süper bir Tatar okuna çeviriyorlardı. Ayrıca kaç defa doldurulduğunun unutulup iki-üç kurşunun birden atılması ve üçüncü sıranın ikinci sırayı vurması da sıklıkla yaşanan kazalardandı.” (Haythornthwaite, 1999, ss. 15-21). Görüldüğü üzere ateş idare usulleri, ciddi bir eğitim gerektiriyordu.

Ateş modellemeleri değişkenlik gösteriyordu. Açık hedeflere öncelikle taburca yoğun bir başlangıç salvosu yapıyor, sonra sürekli ateş sağlayan ast birliklerin atışları başlıyordu (Haythornthwaite, 1999, s. 18). Taktiksel gelişmeler ve çakmaklı tüfeklerin daha hızlı doldurulabilmeleri sayesinde sıraların ardışık atışları (yayılım ateşi), XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Fransız ve İngilizler tarafından tedrici olarak terkedilmeye başlanmıştı (Reid, 2016, ss. 38-43). Tabur, üç sıradan oluşan sekiz ayrı müfrezeye (platoon) bölünüyordu ve birden sekize kadar müfrezeler, emirle ateş ediyorlardı (Delbrück, 1985, s. 271). Bölümlemeler ve ateşin yönü, değişen duruma göre çeşitlenebiliyordu. Mesela üç takımdan oluşan müfrezeler yapıp her defasında her müfrezenin bir takımının atışı sağlanabiliyordu. Ateşin yönü; sağ birlikten sola, merkezden kanatlara veya tam

---

çubuk (serpentine), gergin yay eşliğinde atıcının istediği zaman serbest bırakacağı bir tetiğe bağlandı. Bu sisteme, çubuğu istenildiği zaman hareket ettirdiği için basitçe **kilit** (lock) denildi. Fitilli mekanizmalı tüfekler (matchlock), ateş etmenin en eski mekanik formuydu. XV. yüzyılın ilk çeyreğinde görülen fitilli tüfekler, XVI. yüzyıla girerken fitilli mekanizmalı tüfeklere dönüşmüşlerdi. Bununla birlikte 1490'lardan sonra 200 sene daha diğer tüfeklerle eş zamanlı olarak kullanılmıştır. Bk. (Lindsay, 1967, s. 38; Peterson, 1961, s. 14; Westwood, 2005, ss. 6-7; Delbrück, 1985, s. 37; Houlding, 1988, s. 7).

tersi olabiliyordu. Özellikle İngilizler, bu usûlde ustalaşmışlardı ve bu tür ateşe **müfrez ateş** (platoon fire) diyorlardı. XIX. yüzyılın başlarında İngilizler ve Amerikalılar, yine tüfeğin doldurma süresine bağlı olarak sıralarını ikiye kadar düşürdüler ve sıralardaki dizilerin [arka arkaya duran iki asker] sağdan sola doğru ateş etmeleriyle adeta Meksika dalgası gibi ilerleyen devamlı bir ateş sağladılar. Ateş, birlik bitince diğer birliğe geçebildiği gibi bölükler, ateşi kendi içlerinde de çevirebiliyorlardı. Bu ateş türü, **sıra ve dizi ateşi** (rank and file fire) olarak anıldı. Kırım Savaşı (1853-1856) ve Amerika İç Savaşı (1861-1865) dâhil olmak üzere 1860'lı yılların sonlarına kadar çeşitli savaşlarda kullanıldı. Ateş başladığında durdurmak genellikle zordu. Tüm bölüğe dur emri vermek gerekiyordu (Reid, 2016, ss. 49-52).

Resim 2. Müfrez ateş (platoon fire) (Reid, 2016, s. 44)

Resim 3. Sıra ve dizi ateşi (rank and file fire) (Reid, 2016, s. 50)

Osmanlıların bu gelişmelerin neresinde olduğu meselesinin Avrupa askeri tarihinden farklı bir seyri olduğu görülmektedir. Osmanlı askeri meseleleri, stratejik seviyede değişik olguların bir türeyiydi. XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'nın ciddi bir meselesiydi. Osmanlıların Habsburg ve Valoislarla olan mücadeleleri, Osmanlı karşıtı savunma sistemlerin modernleştirilmesinde yön verici bir etkendi. Habsburgların 1556'da kurdukları Saray Savaş Divanı (Hofkriegsrat), Osmanlıları durdurmak için Parker'ın ortaya koyduğu iki önemli gelişmeyi yürürlüğe koydu: "Trace Italienne tarzına uygun kaleler ve ateşli silahların disiplinli kullanımı." Osmanlı Devleti, bu hamleyi gördü ve sonuçları tartışılır olsa da silahlı asker sayısını arttırdı (Black, 2003, ss. 128, 142, 144).

Avrupalı olmayan ordular için gelişmiş silahları elde etmek çok güç değildi. Gerekli örgütsel değişimleri yapmak daha zordu (Chase, 2008, s. 253). Osmanlı Devleti de bu duruma istisna değildi⁴. Bununla beraber Yeniçerilerin bildikleri tek ateş çeşidi, bir metristen dane atmak veya yorulan Fransızların yaptığı feu de billebaude değildi. Agoston'un (2006, s. 47) bir Osmanlı vakayinamesinden aktardığına göre Mohaç Muharebesi'nde (1526) Yeniçeriler, arka arkaya dokuz sıra oluşturmuşlar ve yaylım ateşi yapmışlardı. Günhan Börekçi'nin (2006, ss. 413-416) Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi'den aktardığına göre 1605'te Estergon Kalesi'nin ikinci kuşatmasından önce Yeniçeriler, Serasker Lala Mehmed Paşa emir komutasında yaylım ateşi eğitimi yapmışlardı. Büyük bir katılımı yapılan eğitimin dikkat çeken kısmı, Yeniçerilerin üç sıra halinde dizilmeleriydi. Eğitimde fitilli mekanizmalı tüfek kullanan Yeniçerilerin üç sırayı çevirebilecek kadar hızlı doldurup atış yapmaları, iyi seviyede olduklarını düşündürmektedir. Yeniçerilerin aradan geçen 79 senede atış hızlarını dokuz sıradan üçe düşürdükleri görülüyor. Önceden de belirtildiği üzere II. Gustav Adolf'un talimli ordusunun Otuz Yıl Savaşı'ndaki başarısının sebeplerinden biri de yaylım ateşlerini üç sırada yapabilecek bir hıza kavuşmasıydı.

Yeniçerilerin XVII. yüzyılın başlarından itibaren hafif piyade silahlarını ve yaylım ateşini sıkça kullanmalarına rağmen tekniğin detaylarına ait bilgileri azdır.⁵ Bununla birlikte Kont Marsigli, Osmanlıların Avrupa'da Habsburglarla olan savaşlarından çok şey öğrendiklerini ve özellikle Girit kuşatmasında (1645-1669) ateşli silahları nasıl kullanacaklarını anladıklarını ve buradan çıkardıkları dersleri, II. Viyana kuşatmasında (1683) kullandıklarını ayrıca bu savaşta daha önce kullanmadıkları silahları da kullanmaya başladıklarını belirtmiştir (Marsigli, 1934, ss. 162-163). Osmanlı ordusu, bu uzun savaştan sonra stratejik taarruz imkanını ve kabiliyetini yavaş yavaş kaybetmiş, XVIII. yüzyıldan itibaren

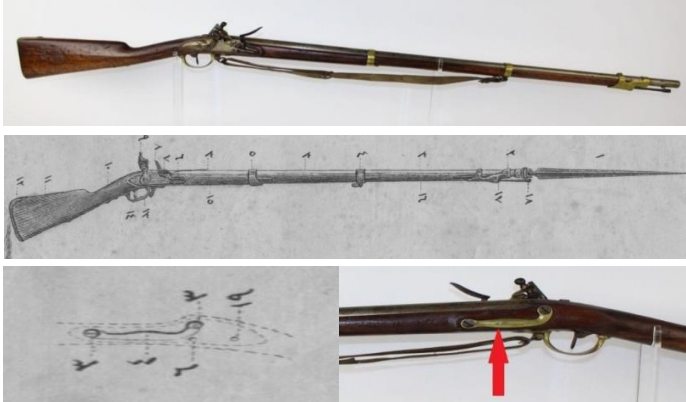
⁴ Osmanlıların ateşli silahlarla tanışmaları ve bünyelerine katmaları hakkında bk. İnalçık, 1957, ss. 508-512 ve İlgürel, 1979, ss. 301-318.

⁵ Belirtilen dönemde Osmanlı ordusunun ateşli silah kullanım teamüllerine Evliya Çelebi gözünden bir bakış için bk. Emecen, 2015, ss. 87-105.

dönemin paradigma ordusu hangisiyse onu model alan bir güce dönüşmüştü. 1792’de belirlediği stratejik savunma konsepti ise I. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar “üzerinde pek de kafa yorulmayan taktik-operatif ezber doktrin” halini almıştı (Yıldız, 2017, ss. 54-55). Bununla beraber ateş muharebesinin temeli, Nizam-ı Cedit’le beraber tekrar bir dönüşüme girmişti.

Avusturya ve Rusya gibi iki başat rakibini mevcut eğitim seviyesiyle yenemeyeceğini anlayan Osmanlı, cesur bir adımla Nizam-ı Cedit programını başlatmış ve modern askeri eğitimin ilk konusunu asker ve birlik ateşlerini disiplinize etme olarak belirlemişti. Model olarak Fransız askeri eğitimini esas almıştı. Yeşil’in (2011, s. 45) işaret ettiği üzere Mehmed Raif’in risalesinde (Beydilli ve Şahin, 2001, ss. 238-239) bir neferin yapacağı tüfekli yanaşık ve mekanik-nişancılık hareketlerini gösterir 40 hareketlik tablo (14’ü tüfeği doldurma ve atış hareketlerini içeriyordu), “6 Mayıs 1755 tarihinde bir kraliyet emirnamesi olarak yayınlanan Fransa Piyade Talimnamesindekilerle neredeyse aynıydı.” Nizam-ı Cedit, talimli asker kavramını şart koşarken, onun teçhiz edildiği tüfeği de değiştirdi çünkü askeri eğitimle uyumlu süngülü ve çakmak mekanizmalı tüfek gerekiyordu. Önce Levent Çiftliği’ndeki imalathanelerde başlayan üretim, 1808’de, Alemdar Vakası’nda atölyelerin yıkılmasından sonra Cibalikapı’daki Tüfekhane-i Âmire’ye taşındı. Buradaki üretim, Dolmabahçe’de Tüfekhane-i Âmire’nin açıldığı 1833 yılına kadar devam etti. 1836 yılında atölyeleri gezen Fransız askeri ateşesi Anselme, günde ortalama 30 adet 1822 model, Fransız çakmak mekanizmalı tüfeğin üretildiğini söylüyordu (Soyluer, 2018, ss. 276-283) ki bu, araştırma döneminde mekanik ve nişancılık eğitiminin esas aldığı modeldi.

Resim 4. Fransız M 1822 model, çakmak mekanizmalı tüfeğin sağ ve sol taraftan görünüşü⁶

⁶ Siyah-beyaz resim için bk. *Nefer Ta’limi* (1832, ss. 17, 109). Modelin renkli görüntüsü için bk. https://www.gunsinternational.com/guns-for-sale-online/rifles/antique-rifles---flintlock/french-antique-m1822-flintlock-musket-by-mutzig.cfm?gun_id=101050887

Eğitimin hasılları, yavaş yavaş Mısır'da Napolyon'un askerlerine karşı alınmaya başlanmıştı ki devamı gelmedi. Maalesef bu ilk bütüncül askeri eğitim seferberliği, III. Selim'in tahttan indirilmesi ve katliyle son buldu ama kazandırdığı anlayış, 1826'da düzenli ordunun kurulmasından kısa bir süre sonra ilk defa fenn-i harp kaidesi haline getirildi.

2. Asâkir-i Mansûre'nin İlk Yıllarında Bölük Ateş İdare Usûlleri ve Eğitimi (1832-1838)

Asâkir-i Mansûre ordusunda nefere ve bölüğe nasıl atış eğitimi verildiğini anlayabilmek için öncelikle düzenli orduya geçildiğinde nasıl bir eğitim teorisi olduğuna değinmek gerekmektedir. Günümüzde komutanlar, emir-komuta birliği prensibi gereği kendilerine tevdi edilmiş bir birliğin sevk ve idaresi, iaşesi, ikmali ve eğitiminden bizzat sorumludurlar. Asâkir-i Mansûre ordusunda ise komutan, eğitici ve eğitime esas mehzaz sıkıntısı çekiliyordu. Birliklerin komutanları, yeteri kadar eğitilmiş olmadıklarından yabancı uzmanlar tarafından eğitiliyor veya bir şekilde eğitilmiş olduğuna inanılan askerlerden ve subaylardan mümkün mertebe yararlanılmaya çalışılıyordu. Eğitici bulunamadığında ise birlikler, İstanbul'a çağrılıyordu. Bu sebeple eğitim, bölüklerden daha üst seviyelerde planlanıp icra ediliyordu.

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Kanunnamesi'ne göre (İbrahim Saib, 1829, ss. 114-119) alay komutanı olan miralaylar, birliklerinin eğitim seviyesini yüksek tutmaktan bizzat sorumluydu. Kendisinin bir astı olan miralay kaymakamının (alay komutan yardımcısı) da görüşlerini alarak eğitimi bizzat yaptıracak başmuallimi ve ikinci takım muallimlerini seçecekti. Görüldüğü üzere eğitim, en üst birlik seviyesinde planlanıyor ve ayrı bir görevlendirme ile oluşturulmuş eğiticiler vasıtasıyla icra ediliyordu. Eğitime miralay adına nezaret eden kaymakam da kendisine binbaşılardan birini yardımcı olarak seçecekti. Başmuallimin de her taburda tercihen bir yüzbaşı yardımcısı olacaktı. Bu şekilde teşkilatlandıktan sonra kaymakam, mevsim koşullarını da göz önünde tutarak 1-15 Şubat tarihlerinde başmuallim vasıtasıyla tüm zabıtlere sınıf eğitimlerinin her derecesini kapsayacak şekilde eğitim yaptırıyordu. Yani kaymakam sorumluluğunda tüm rütbelilere 15 günlük bir eğitici eğitimi öngörülmüştü. Sınıf eğitiminden maksat; sırasıyla tek er, bölük, tabur ve alay eğitimiydi. Bu eğitici eğitimlerine küçük zabıtlar (onbaşı ve çavuşlar) de katılıyordu. Bu eğitimden sonra kaymakam, başmuallim yardımıyla asıl nefer eğitimini yaptıracak zabıt ve küçük zabıtları seçiyordu. Bu zabıtlar, yetişmişlik derecelerine göre sınıf sınıf (nefer, bölük vb.) ayrılıyorlardı. 15 günlük eğitimin sonunda seçilen eğitici zabıt ve küçük zabıtlar, mümkün mertebe her bölükten eşit sayıda alınıyor ve tayin edilirken de yine kendi bölüklerine eğitici yapılmaya çalışılıyordu. Bununla beraber bir yüzbaşının başka bir bölüğü, komutanı ile beraber eğitime ihtimali de vardı. Eğiticiler belirlendikten sonra diğer aşama, birliğin eğitim seviyesinin ölçülmesiydi. Mart ayının başlarında kaymakam, başmuallim ve bölük

komutanlarıyla beraber küçük zabıt ve neferleri yoklamaya tabi tutup onları eğitim seviyelerine göre gruplara ayırıyordu. Böylece aynı eğitim seviyesinde olan personel, bir bölükte toplanıyor; eğitim seviyesi düşük bir gruba karmaşık ve zor bir eğitim çeşidinin verilmesinin önüne geçiliyordu.

Bu seçim ve gruplandırmaların ardından tüm birlik, seçilen eğiticiler nezaretinde nefer eğitiminde başarı sağlayana kadar eğitiliyordu. Nefer eğitimi, günümüzde de uygulanan tek ere özgü, yavaşık ve tüfekli hareketleri kapsayan temel bir eğitimdi. Bu eğitimi başaran erler, kendi gruplarından ayrılıyor; bölük eğitimi grubunu oluşturuyorlardı. Eğer nefer eğitiminde başarılı olamazlarsa nefer eğitimi grubunda eğitime devam ediyorlardı. Bölük eğitiminde hat savaşıma uygun muharebe düzenleri uygulandığından oluşturulan bölükte herkes, rütbesine uygun yere geçiyordu. Eğer sayı fazla ise birden fazla bölük de oluşturulabiliyordu. Bölük eğitimini başarıyla icra etmiş nefer ve zabıt sayısı, bir taburu oluşturacak seviyeye geldiğinde ise kaymakam, başmuallime eğitim taburunu kurması için emir veriyordu. Tabur eğitiminde yeterliliğe ulaşıncaya kolağaları ve yüzbaşılardan da taburu sevk ve idare etmeleri sağlanıp, yetişmelerine dikkat ediliyordu.

Eğitimler, nisan ayının sonuna kadar salı ve cuma günleri hariç günde bir defa icra ediliyordu. Mayıs ve ağustos ayları arasında ise günde iki defaya çıkıyordu. Bölük ve taburlar, mekanik-nişancılık eğitiminde yeterli seviyeye ulaştıklarında, nisan ve eylül aylarının yirminci günlerinde atışlarını icra etmekteydiler. Atışların icrasından sonra hem tabur hem de silah eğitiminde başarıya ulaşmış birlik, alay eğitimine geçiyordu.

Düzenli ordunun eğitim teorisinde takip ve kontrol de unutulmamıştı. Sınıfların eğiticileri kendilerine eğitime gelenleri kaydettikleri bir kıta cetveli, başmuallim tabur, bölük ve nefer eğitim sınıflarının durumlarını gösterir icmal defterini, kaymakam ise umum defteri tutmak zorundaydı. Yüzbaşı ve başçavuşlar ise kendi bölüklerinin kıta cetvelini tutuyorlardı.

2.1 Nefer Talimi: Tek Neferin Mekanik-Nişancılık Eğitimi ve Ateş Çeşitleri

Nefer ta'limi 'acemi nefere nizâm üzere doğru durmak ve tüfenk tutmak ve usûl-i hatve ile yürümek ve sağa sola dönmek ve sa'ir bu misüllü lâzımlı hareketleri öğretmekten 'ibâret olmakla eğer neferât bu ta'limi gereği gibi tahsîl itmiş olurlar ise birbirlerine merbûtiyetleri derkâr olan bölük ve tabur ve alay ta'limlerini dahi lâyıkı vechi üzere icrâ itmeğe muktedir olabildiğinden işbu ta'lim bi'l-cümle ta'limlerin esası mesâbesinde 'add olunmak lâzım gelir (Hüsrev Paşa, 1832, s. 4)⁷.

⁷ *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyyenin İsti'mâli İçün Tertip Olunan Nefer Ta'limi (1832)*, Fransız *Reglement Concernant l'Exercice et les Manœuvres de l'Infanterie du Premier Aout 1791 (1822)* talimnamesinin *Titre II, Ecole du Soldat* bölümüdür. İçerik, konu ve terimler aynıdır. Esasen 1791'de basıldıktan sonra diğer Avrupa orduları

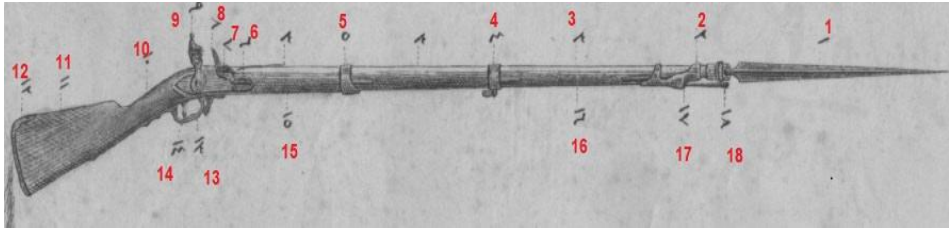
Talimname, üç bölümden oluşmuş olup birinci bölümde anlatılan konular, acemi neferin tüfeği eline almadan önce icra edeceği hareketlerle ilgilidir. Günümüz yanaşık düzen eğitimlerine benzemektedir:

1. ‘Acemi neferin tüfensiz duruşu, sağa bak sola bak hareketleri,
2. Yarım sağ veya yarım sol ve sağdan geri dön,
3. ‘Adetâ doğru adım usûlü,
4. ‘Adetâ eğri adım usûlü (Hüsrev Paşa, 1832, s. 13).

Acemi nefer, bu hareketleri layıkıyla yaptıktan sonra ikinci bölüme geçilmektedir. İkinci bölüm konuları:

1. Tüfenk tutmak usûlü,
2. Tüfenk ta’lîmi ve 12 nizâm doldurmak,
3. Dört nizâm ve istediği gibi doldurmak,
4. Doğru ateş, eğri ateş, sıra ateş⁸, nevbet ateş (Hüsrev Paşa, 1832, s. 13).

Görüldüğü üzere ikinci bölüm, günümüzün mekanik-nişancılık eğitim konularına benzemektedir. Dördüncü madde ise ateş idare usûllerini kapsamaktadır. Eğitime başlamadan önce kullanılan tüfeği tanımak esas olduğundan, eğitim tüfeği olarak Fransız M 1822 modeli, çakmak mekanizmalı musketi tanıtılmıştır.

Resim 5. Çakmak mekanizmalı tüfeğin parçaları. 1. Süngü 2. Ağız borusu 3. Temyür [demir/namlu] 4. Orta bilezik 5. Aşağı bilezik 6. Karşılık yayı 7. Tava 8. Karşılık 9. Horoz 10. Kabza 11. Dipçik 12. Taban 13. Korkuluk 14. Tetik 15. Kundak 16. Harbi 17. Harbi deliği 18. Harbi tekmesi. 6-7-8-9 numaralara beraberce “çakmak” deniliyordu (Hüsrev Paşa, 1832, s. 16).

tarafından temel me haz olarak birçok kere kendi dillerine çevrilip basılmıştır. Aynı talimnamenin Amerika Bileşik Devletleri ordusu için çevirilmiş bir baskısı için bk. *Rules and Regulations for the the Field Exercise and Manoeuvres of the French Infanterie (1815)*. *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyyenin İsti'mâli İçün Tertip Olunan Nefer Ta'lîmi (1832)* talimnamesinin taş baskı nüshasında bazı sayfalar eksik olduğundan kendisinin başka bir matbaada (Mekteb-i Harbiye?) basılmış *Ta'lîm-i Nefer* isimli kopyasından da yararlanılmıştır.

⁸ Talimnamelerin fihrisinde ayrı bir konu gibi gösterilmesine rağmen “sıra ateş” konusu işlenmemiştir. Nevbet ateşin diğer bir ismi olabilir.

Acemi nefere birinci bölümdeki hareketler yaptırılarak disiplin ve takım ruhu kazandırılıyordu. Esas duruşunun yetişmişlik seviyesini göstermesinden sonra tüfeğin sökülüp takılması ve sayısal bilgileri öğretiliyordu. Sonrasında tüfeğin doldurulması yani 12 nizam-20 hareket, teker teker yaptırılıyordu.

Birinci Nizam, “Silah Doldur” (İki Hareket): Nizamın birinci hareketinde tüfek sol avucun üzerine, aşağı bileziğin gerisine yatırılıyordu. Sağ ayak, sol ayağı dik kesecek şekilde geriye alınıp bitleştiriliyordu. İkinci harekette ise tüfeğin ucu göz hizasında ve dipçik, sağ kolunun altında kalacak şekilde bir eğim veriliyordu. Sağ elin başparmağı, çakmak taşının üstünde karşılığa dayanıyordu (Hüsrev Paşa, 1832, s. 42).

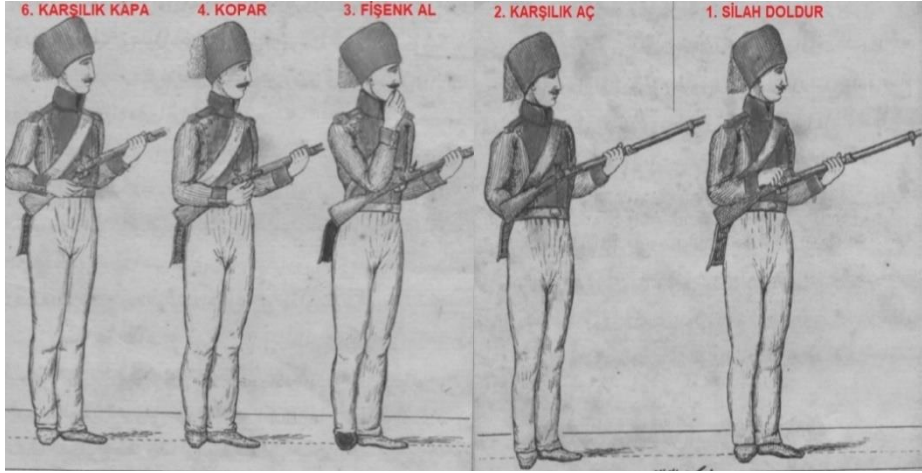
İkinci Nizam, “Karşılık Aç” (Bir Hareket): Karşılık, tavaya barut koyabilmek için sağ elin başparmağıyla namlu ucu istikametinde itirilip açılıyordu. Bundan sonra gözler ilerleyken sağ el, sağ kalçaya doğru palaskaya gidiyordu (Hüsrev Paşa, 1832, s. 44).

Üçüncü Nizam, “Fişenk Al” (Bir Hareket): Nefer, bir adet fişengi arka çantasından baş, salavat (işaret) ve orta parmağıyla alıp dişlerinin arasına götürüyordu (Hüsrev Paşa, 1832, s. 44).

Dördüncü Nizam, “Kopar” (Bir Hareket): Nefer, üç parmağıyla tuttuğu fişengi barut kesiminden dişleriyle koparıyor ve sağ eliyle tavaya doğru indiriyordu. Bu hareketleri tavaya bakmadan yapması önemliydi (Hüsrev Paşa, 1832, s. 44).

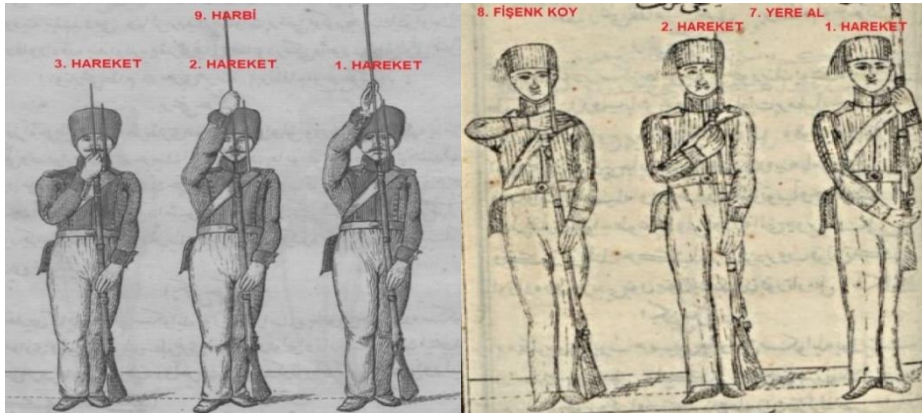
Beşinci Nizam, “Ağızla” (Bir Hareket): Nefer, bu sefer tavaya bakacak şekilde başını hafifçe aşağı eğiyordu. Tavaya barutu koyduktan sonra fişengi yırttığı yerden üç parmağıyla sıkıca tutarak yüzük ve serçe parmaklarıyla da karşılığın namlu ucu yönündeki kısmından kavriyordu (Hüsrev Paşa, 1832, s. 44).

Altıncı Nizam, “Karşılık Kapa” (Bir Hareket): Nefer, yüzük ve serçe parmağıyla karşılığı tava üzerine kaparken üç parmağıyla fişengi dökmek için tutuyordu. Sonrasında sağ elini dipçiğin sağına getirip, serçe ve yüzük parmağıyla kabzadan kavriyordu (Hüsrev Paşa, 1832, s. 44).

Resim 6. 1., 2., 3., 4., 6. Nizamlar (Hüsrev Paşa, 1832, ss. 43, 45). 5. Nizam (Ağızla), 1. Nizam'a benzediğinden resmi yoktur. Görseller, nizamların bitiş anlarını göstermektedir.

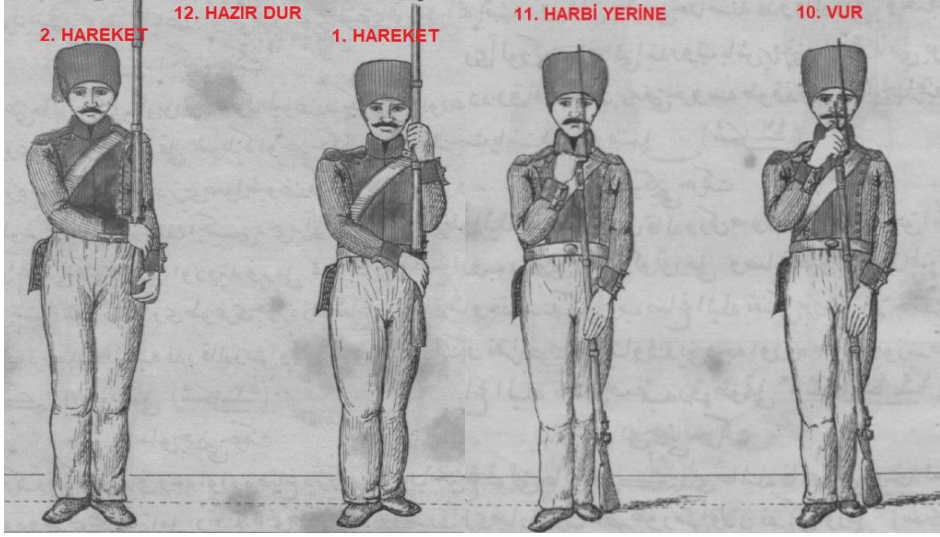
Yedinci Nizam, “Yere Al” (İki Hareket): Bu hareket, namluya dolduruş yapmak için gerçekleştiriliyordu. Birinci harekette sol el, orta bileziğin altından, sağ el ise horozun altından tüfeği kavrıyordu. Gerideki sağ ayak öne geçip yarım sağa dönerken sol ayak topuğu, yerden kalkmadan yarım sola dönüyordu. İkinci harekette ise tüfek, sağ elden gevşetiliyor; sol elle sol ayağın dibine indiriliyordu. Tüfeğin namlu ucu, vücudun ortasına doğru hafifçe eğiliyordu (Hüsrev Paşa, 1832, s. 46).

Resim 7. 7. ve 8. Nizamlar (Ta'lîm-i Nefer, s. 63). 9. Nizam (Hüsrev Paşa, 1832, s. 49)

Sekizinci Nizam, “Fişenk Koy” (Bir Hareket): Nefer, sağ el ve dirsek yere paralel şekilde önce barutu, sonra fişengi/kurşunu, en son da kâğıdı namlunun içine atıyordu. Bu işlemler esnasında neferin gözü namludaydı (Hüsrev Paşa, 1832, s. 46).

Dokuzuncu Nizam, “Harbi” (Üç Hareket): Birinci hareket, harbiyi yatağından çıkarma hareketiydi. Harbi, baş ve işaret parmakları ile tutulurken avuç içi karşıyı, parmak uçları ise havayı gösteriyordu. Harbi tekmesinin [harbinin kalın tarafı] gökyüzünü göstermesi gerekiyordu. İkinci harekette avuç, kapalı olarak harbiyi havada yarım tur döndürerek harbi tekmesini namlu ağzına getiriyordu. Üçüncü harekette ise harbi, yarısına kadar namlu içine sokuluyordu (Hüsrev Paşa, ty., ss. 64-65).

Resim 8. 10., 11., 12. Nizamlar (Hüsrev Paşa, 1832, ss. 51-53)

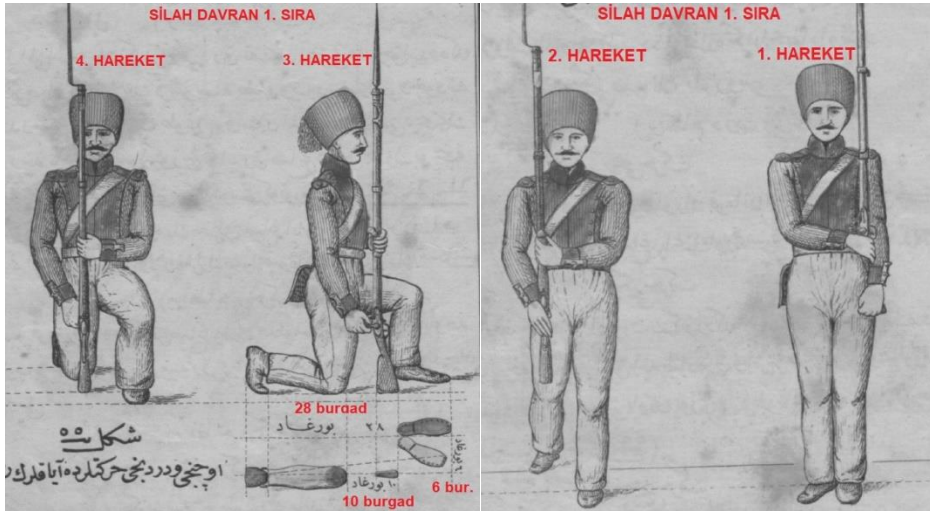
Onuncu Nizam “Vur” (Bir Hareket): Nefer, harbinin ince ucu yukarıda, harbi tekmesi de içerde olacak şekilde ve harbiyi baş ve işaret parmağıyla tutup diğer parmakları kapalı olacak şekilde iki defa kuvvetlice vuruyordu (Hüsrev Paşa, 1832, s. 50).

Onbirinci Nizam “Harbi Yerine” (Üç Hareket): Aslında dokuzuncu nizamın tersiydi. Birinci harekette harbi, sağ el baş ve işaret parmaklarıyla ince ucundan çekilip ortasından kavranıyordu. İkinci harekette harbi, yüz ile tüfek arasında kalacak şekilde yarım tur çevirilip harbi tekmesi yukarı, ince uç ise harbi yatağına gelecek şekilde döndürülüp bekletiliyordu. Üçüncü harekette harbi, yatağına sokuluyor ve serçe parmağı harbi tekmesi üzerinde kalıyordu (Hüsrev Paşa, 1832, ss. 50-52).

Onikinci Nizam “Hazır Dur” (Üç Hareket): Nefer, birinci harekette sol kol ile tüfeğin namlusu dışa gelecek şekilde çeviriyordu. Tüfeği sol eliyle çene hizasına gelene kadar kaldırıyor; bu sırada sağ el başparmağı yan tahtasından işaret parmağı horoza dokunacak şekilde kabzanın üstünden tutuyordu. İkinci harekette sağ el, tüfeği yukarı kaldırırken sol elini hemen dipçiğin altına götürüp

kavriyordu. İleride ve yarım sağa dönük olan sağ ayağını da sol topuğu hizasına çekiyordu. Tüfek, sol omuz üzerine yaslanıyordu. Üçüncü harekette ise sağ el, aşağı sarkıtılıp birinci bölümde anlatılan “Hazır Dur” pozisyonuna geçiliyordu (Hüsrev Paşa, 1832, s. 52).

12 nizami anlatıldığı üzere tam ve doğru yaptıktan sonra nefer ve tüfeği, atışa hazır hale geliyordu. Eğer ateş edilecekse şu komut geliyordu: “Silah Davran!” Neferin bu komutta yapacakları, sıra numarasına göre değişiyordu. Birinci sıradaki neferin dört hareketi vardı. Birinci harekette sol eliyle tüfeği çakmağı [mekanizma] dışarı gelecek şekilde yarım tur çeviriyordu. Bu sırada sol ayağının ucunu yarım soldan dik duruma geçiriyordu. İkinci harekette sağ ayak 28 burgad [71 cm.] geriye, altı burgad sağa [15 cm] açılıyor ve nefer çökmeye başlıyordu. Bu sırada yarım dönerek çakmağı karşıya gelmiş tüfek, sol omuzdan sağ omuza geçiyor ve tetik korkuluğu, tamamen karşıya gelecek şekilde dönüyordu. Tüfek, sağ diz ve sağ omuz hizasında oluyordu. Ağırlık, iki ayağa eşit dağıtılıyordu. Üçüncü harekette nefer, çökme hareketini tamamlıyordu. Yere temas eden sağ dizin, sol topuktan 10 burgad [25 cm.] geri ve 6 burgad sağda olmasına dikkat ediliyordu. Sol el, tüfeği aşağı bilezikten tutuyordu. Dizini ve tüfeği, yere çarpmaması önemliydi. Dördüncü harekette ise sol el, tüfeği dik bir şekilde tutarken sağ el, baş ve işaret parmaklarıyla horozu kuruyordu [alt tetikten üst tetiğe alıyordu] (Hüsrev Paşa, 1832, s. 54).

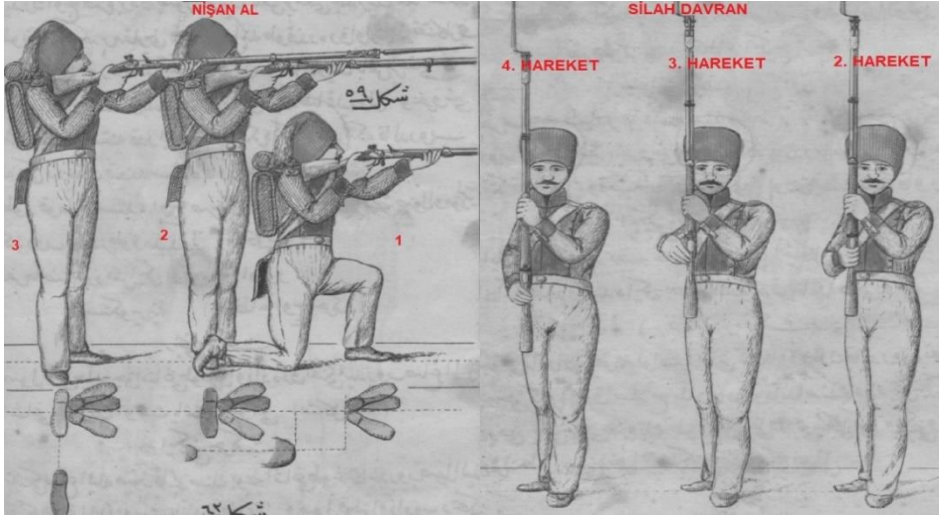
Resim 9. Silah davran komutunda birinci sıranın hareketleri (Hüsrev Paşa, 1832, ss. 55-57)

İkinci ve üçüncü sıralar da dört hareketle “Silah Davran” durumuna geçiyorlardı. Birinci harekette sağ ayak geride ve orta bölümü, sol ayak topuğuna dik ve bitişik hale getiriliyordu. İkinci harekette sağ el, tüfeği vücudun ortasına getirirken sol el, çene hizasına gelene kadar tüfeği kaldırıyordu. Sol el, tüfeği kundağından

kavrarken sol el serçe parmağı, karşılık yayına kadar yanaştırılıyordu. Üçüncü harekette sağ dirsek kaldırılıp sağ el seviyesine getiriliyordu. Sağ başparmak, horozu tutuyordu. Dördüncü harekette ise sağ dirsek kapanıyor ve aşağı iniyor; sağ el, kabzayı kavriyordu. Sol el ise aşağı bileziğe doğru yükseliyordu (Hüsrev Paşa, 1832, ss. 56-58). Silah davran komutundan sonra “Nişan Al” (bir hareket) komutu veriliyordu. Şekilde görüldüğü üzere neferler, şu hareketleri yapıyorlardı:

Nefer, sol elini aşağı bilezikten ayırmayarak tüfeğin ağzını çabucak indirdiğinde dipçliğini sağ omuzunun karşısına dirseklerini vücuduna bitiştiirmeyerek düşük tutmalı ve nişan almak için başını dipçığın üzerine yatırıp sol gözünü kapayarak sağ gözünü temyür [namlu] boyunca tuttukda salavat parmağını tetik üzerine götürmeli işbu harekette üçüncü sıranın neferâtı sağ ayaklarını sekiz burgad [20 cm.] sağa açıp yanlarında olan neferlerin sol topuklarına doğru atalar (Hüsrev Paşa, 1832, s. 58).

Resim 10. Silah davran komutunda 2. ve 3. sıralar. Nişan al komutunda üç sıranın durumu (Hüsrev Paşa, 1832, ss. 59,61).

Nişan Al pozisyonundan sonra “Ateş” (bir hareket) komutu geliyordu. Nefer, tetiği başını çevirmeden kuvvetlice çekiyordu. Bundan sonra tekrar “Doldur” komutu geliyor ve işlem sırası, birinci nizamda geri dönüyordu. Eğer atışa devam edilmeyecekse “Hazır Dur” komutu veriliyordu. Bununla beraber eğer “Nişan Al” durumunda ateşten vazgeçilirse “Geri Al” komutu veriliyordu. Bu hassas bir durumdur. Çünkü üst tetikten alt tetiğe alırken tüfeği ateşlememeye dikkat etmeliydiler. Tetik emniyete yani alt tetiğe alınınca “Hazır Dur” durumuna geçiliyordu (Hüsrev Paşa, 1832, ss. 58-62).

Erlere, bu çoklu hareket setlerinde meleke kazanınca tüfeği dört nizamda doldurmaya geçiliyordu. Özellikle ağızlamak, fişenk koymak ve vurmak nizamlarında ustalaşmak, bir nebze daha önemliydi. Dört nizamda doldurmak,

istediği gibi doldurmaya geçiş için ara bir eğitimdi. Aslında 12 nizam 20 hareket, daha kolay yapılması için dört gruba bölünmüştü.

Tablo 1. Dört nizamda doldurmak (Hüsrev Paşa, 1832, s. 76)

DÖRT NİZAM DOLDURMAK			
1. NİZAM	2. NİZAM	3. NİZAM	4. NİZAM
1. Yarım sağ etmek	7. Karşılık kapamak	11. Harbi çekme	15. Harbiyi tüfeğin içinden çıkarmak
2. Tüfeği sol eline indirmek	8. Silahı sola geçirmek	12. Harbiyi çevirmek	16. Harbiyi çevirmek
3. Karşılık açmak	9. Yere almak	13. Harbiyi yarısına kadar tüfeğin içine sokmak	17. Harbiyi yerine koymak
4. Fişenk almak	10. Fişenk koymak	14. Vurmak	18. Silahı yukarı kaldırmak
5. Fişenk koparmak			19. Sol elini dipçiğin altına götürmek
6. Ağızlamak			20. Sağ elini kendi halinde sarkıtmak

Bu hareketler nizam bütünlüğü içerisinde yapılmaya çalışılıyordu. Hareketler yapılırken beklenilmiyor fakat nizam geçişlerinde “Bir, İki, ...” şeklinde sayılıyordu (Hüsrev Paşa, 1832, s. 77). Dört nizamda meleke kazanıldığında, asıl gaye olan “istediği gibi doldurmaya” geçiliyordu. Nefer, nizam geçişleri dâhil kimseyi beklemek zorunda değildi fakat hareketleri tam yapmak ve çevresine “sıklet vermemek” zorundaydı. Kayıtsızlık ve telaş göstermemeli; “rabitatsız vechile acele ederek yanlış yunluş doldurmamalıydı” (Hüsrev Paşa, 1832, ss. 77-78).

Bir neferin yapacağı ateşler, “Doğru” ve “Eğri” olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Doğru ateş için şu komutlar veriliyordu: 1. Bölük Ateş 2. Bölük 3. Silah Davran 4. Nişan Al 5. Ateş 6. Doldur. Nefer, birinci ve ikinci komutta atış yapacağını anlıyor ve yukarıda açıklandığı üzere tüfeğini dolduruyordu. Silah davran komutunda hangi sıradaysa o sıranın pozisyonunu alıyor, nişan al komutunda ise tüfeğini indirip nişan alıyordu. Beşinci komutla ateş edip, doldur komutuyla ikinci atım için tekrar tüfeğini dolduruyordu (Hüsrev Paşa, 1832, ss. 78-79).

Eğri ateş ise bölüğün cephesini değiştirmeden sağa veya sola doğru yaptığı ateşlerdi. Komutları doğru ateş ile aynıydı. Sadece her defasında “Nişan Al” komutundan önce atış yapılacak istikamet, sağa ya da sola olarak belirtiliyordu. İkinci ve üçüncü sıranın aralıklara dikkat etmesi önemliydi. Ayrıca bir kazaya sebebiyet vermemek maksadıyla üçüncü sıranın tüfeklerinin namlu ağızlarını

birinci sıranın önüne geçirmesi gerekiyordu. Bu sebeple üçüncü sıra, ikinci sıraya oldukça yakın duruyordu (Hüsrev Paşa, 1832, ss. 79-81).

Bir ateş türü daha vardı ki daha çok doğru ateşin bir türeyiydi. Nevbet ateşte yalnız birinci ve ikinci sıralar ateş ediyordu. Üçüncü sıra, ateş etmiyor fakat ikinci sıraya tüfeğini veriyordu. İkinci sıra, kendi tüfeği ile atış yaptıktan sonra üçüncü sırada olan arkadaşının tüfeğini alıp boşalmış olan kendi tüfeğini ona veriyordu. Birinci sıra da doğru ve eğri ateşte olduğu üzere yere çökmüyor, ayakta ateş ediyordu. Komutları şu şekildeydi: 1. Nevbet Ateş 2. Bölük 3. Silah Davran 4. Başla Ateş. Silah davran komutunda üç sıra da ayakta bekliyorlardı. Üçüncü sıra, tüfeğini kurmadan bekliyordu. Ateş komutunda bir ve ikinci sıralar beraber ateş ediyordu. İlk atıştan sonra birinci sıra, kendi tüfeklerini kurarken ikinci sıra, üçüncü sıranın tüfeğini alıyor ve kendi silahını veriyordu. İlk atıştan sonra birinci ve ikinci sıralar birbirlerini beklemek zorunda değildi. Birinci sıra, kendi tüfeklerini doldurup atarken ikinci sıra, üçüncü sıranın tüfekleriyle atıyordu. Yalnız ikinci sıra, ikinci atıştan sonra ellerindeki tüfekleri tekrar üçüncü sıraya vermiyordu zira üçüncü sıra, bu sırada hala tüfek dolduruyordu. İkinci sıra biraz önce attığı tüfeği dolduruyor, aynı tüfekle bir daha atıyordu. Bu sırada üçüncü sıra, elindeki tüfeği doldurduğundan ikinci sıra atışını bitirir bitirmez tüfek değiştiriyorlardı. Yani ikinci sıra, ister kendi tüfeği olsun ister arkasındaki arkadaşının, her tüfekle iki atış yapıyordu. Bu karışık gibi görünen atışta ikinci sıranın atışları, yaklaşık iki katı bir sürata ulaşıyordu (Hüsrev Paşa, 1832, ss. 81-82).

Nevbet ateş, “Saçma” kumandası⁹ verilerek durduruluyordu. Bu kumandadan sonra tüfeği boşalmış olanlar tekrar dolduruyor, dolduruşu yarıda kalmış olanlar tamamlıyor, tüfeğini kurmuş olanlar ise alt tetiğe alıyordu. Çoğu zaman tüfeğin boş olduğu, falya deliğinden çıkan dumandan anlaşılıyordu. Eğer atış sonrası duman çıkmıyorsa tıkalı olduğu anlaşılıp hemen iğne ile temizleniyordu. Atışlar esnasında barut hakkını tam koymak, önemliydi. Atış heyecanı ile tekrar dolular yapılmamalıydı. Bir tüfeğe iki veya daha fazla fişenk konulduğu basit bir harbi testi ile ölçülüyordu. Harbi namlu içerisine konulduğunda, namlu ağzında olması gerekenden fazla bir pay kalırsa tüfeğin gereğinden fazla doldurulduğu anlaşılıyordu (Hüsrev Paşa, 1832, s. 83).

2.2 Bölük Talimi: Bölüğün Ateş İdare Usûlleri ve Ateş Çeşitleri

1838 basımlı *Ta'limnâme-i Piyadegân*¹⁰ (Bölük Ta'lîmi), 1832 basımlı *Nefer Ta'lîmi* gibi *Reglement Concernant l'Exercice et les Manœuvres de l'Infanterie du Premier Aout 1791 (1822)* talimnamesinin bir türevidir. Altı bölüme ayrılmış

⁹ “Saçma” kumandası ateşleri durdurma kumandasıydı. Trampetle verilebildiği gibi nevbet ateşte olduğu üzere eğitici tarafından yüksek sesle de verilebiliyordu.

¹⁰ Bu talimname, esasen üç cilttir. Bölük, tabur, alay talimleri olarak ayrı ayrı basılmıştır. *1791 Düzenlemesi'nin* türevleridir (Sunar, 2016, s. 43).

talimnemenin üçüncü bölümü, *Titre III- Ecole de Peleton*'un içerik analizi yapıldığında da yine altı bölüme ayrılmış olan *Ta'lîmnâme-i Piyadegân*'ın içeriğiyle aynı olduğu görülmektedir. *1791 Düzenlemesi*, ateş idare usûl ve çeşitlerini, üçüncü bölümün ikinci kısmında beş fasılda incelemiştir: “1. Charge precipitee 2. Charge a volonte 3. Feu de peleton 4. Feu de deux rangs¹¹ 5. Feu en arriere” (*Reglement Concernant l'Exercise et les Manoeuvres de l'Infanterie du Premier Aout 1791*, 1822, s. 364). *Ta'lîmnâme-i Piyadegân*'ın ikinci bölümündeki karşılıkları şu şekildedir: “1. Dört nizam doldurmak 2. İsteddiği gibi doldurmak 3. Doğru ve eğri bölük ateşi 4. Nevbet ateş 5. Üçüncü sıradan geri ateş” (*Ta'lîmnâme-i Piyadegân*, 1838, s. 3).

Bölük taliminin amacı, asker ve zabıtları tabur eğitime hazırlamaktır. Bu sebeple bölük taliminde ustalaşmadan tabur talimine geçilmiyordu. Önceki bölümde de bahsedildiği üzere eğitim yapacak bölük, acemi neferlerden yeterliliğe ulaşmış karma bir bölüktü. Teşkil edilmiş bu bölüğe eğitimi yaptırmaları için seçilmiş bir bölükbaşı (bölük komutanı), vekil çavuş (başçavuş?) ve yeteri kadar çavuş ve onbaşı (sıraların baş, son veya ortalarında duran küçük zabıtlar) tayin ediliyordu. Bu rütbeli grubu ve eğitime yeni gelmiş er ve erat, bölüğün saff-ı harb düzeninde (taktik ve idari temel düzeni) nerede durmaları gerekiyorsa o yerlere geçiyorlardı. (*Ta'lîmnâme-i Piyadegân*, 1838, s. 2).

SAFF-I HARB DÜZENİNDE OLAN BİR BÖLÜĞÜN TERTİBİ																	
1. SIRA (ÖN CEPHE)																	
ONBAŞI	N.	N.	N.	N.	N.	N.	N.	ONBAŞI	ONBAŞI	N.	N.	N.	N.	N.	NEFER	ONBAŞI	YÜZBAŞI BL.K.
2. SIRA																	
N.	N.	N.	N.	N.	N.	N.	N.	N.	N.	N.	N.	N.	N.	N.	N.	N.	N.
3. SIRA																	
ONBAŞI	N.	N.	N.	N.	N.	N.	N.	ONBAŞI	ONBAŞI	N.	N.	N.	N.	N.	N.	ONBAŞI	ÇAVUŞ
ÇAVUŞ		BÖLÜK EMİNİ?		MÜLAZIM-I EVEL		ÇAVUŞ		ÇAVUŞ		MÜLAZIM-I SANI		BAŞÇVŞ.					
2. TAKIM										1. TAKIM							

Resim 11. Saff-ı harb düzeninde bir bölüğün tertibi (H. 1254/1838-89). Sahîfe-i eşkâl 1, s. 105¹².

¹¹ Nefer taliminde de ifade edildiği üzere nevbet ateş, 1. ve 2. sıraların yaptığı bir ateş türüydü. Fransızlar, bu atışa “iki sıranın ateşi” derken Osmanlılar, “nevbet ateş” diyordu.

¹² Normal şartlarda 2. takım komutanı mülazım-ı evvelin solunda personel yoktur. Bölükte olup da şekilde gösterilmeyen personeller; trampetçi, düdükçü ve bölük emindir. Bölük, alayın bir parçası olarak saff-ı harp teşkil ettiğinde bölük emindir, sancak muhafaza görevi için toplanmaktaydılar. Trompetçi ve düdükçüler de alayın bandosunu teşkil etmekteydiler. Bununla beraber bölük emindir, bölük münferit olarak

Nefer talimi sınıfını başarı ile tamamlamış olan bölük, ateş idare usûlleri eğitimine geçmeden önce bazı ön eğitim (yanaşık düzen) konularını tamamlıyordu. Eğitici, önce üç sıra ile tertiplenmiş bölüğün sıralarını açıyordu. Sonra şu tüfekli eğitim konularını sırasıyla teker teker işliyordu: “Selam dur-Hazır dur, Rahat dur-Hazır dur, Divan dur-Hazır dur, Süngü yerine-Hazır dur, Saklamalı bir?¹³-Hazır dur, Süngü tak-Hazır dur, Süngü davran-Hazır dur, Silah indir-Hazır dur, 12 nizam tüfek doldur” (*Ta’lîmnâme-i Piyadegân*, 1838, s. 10). Bu hareketler yeni konular değildi. Nefer taliminin başlangıç konularıydı. Bununla beraber bölük bütünlüğü içerisinde yapmak çok önemliydi. Günümüz için pekâlâ yanaşık düzen eğitimi gibi görünen bu konular, araştırma dönemi için temel muharebe eğitimi niteliğindedir. Bu sebeple eğitim, birlik ruhunu oluşturuca yönü yanında savaşçılık vasfının kazandırıldığı temel bir seviyeydi.

Bu eğitimleri tamamladıktan sonra sıralar yanaştırılıyor ve bölük, kapalı düzene sokuluyordu. Sonrasında bir istirahat veriliyor ve müteakiben “bölükçe ateş etmek” eğitimine başlıyorlardı. İlk eğitim konusu “dört nizam üzere doldurmak”tı. Talimci, tüm bölük hep beraber yapana kadar bu eğitimi yaptırıyordu (*Ta’lîmnâme-i Piyadegân*, 1838, s. 14). Sonra, asıl amaçlanan “istediği gibi doldurmak” konusuna geçiliyordu. İsteddiği gibi doldurmak, neferin dört nizam-20 hareketi istediği sıra ile yapması anlamına gelmiyordu. Neferlerin bu hareketleri, bölük bütünlüğü içerisinde bizzat belirtilen sıra dâhilinde atlamadan ve şaşırmadan yapması anlamına geliyordu. Sadece her hareketi tamamladıkça diğer harekete başlamak için arkadaşlarını beklemek zorunda değildi. Muharebelerde tüfeklerini bu şekilde dolduracaklarından dakikada en az üç defa doldurup ateş etmeleri hedefleniyordu (*Ta’lîmnâme-i Piyadegân*, 1838, ss. 14-15).

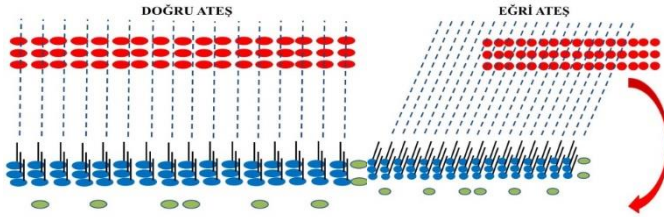
Doldurma ve ateşleme konusu başarı ile tamamlandıktan sonra bölük, doğru ve eğri ateşleri icra ediyordu. Eğitici, doğru ateşi yaptırmak için şu komutları veriyordu: 1. Bölük Ateş 2. Başla Ateş. Bu komutları alan bölükbaşı ise: 1. Bölük 2. Silah Davran 3. Nişan Al 4. Ateş 5. Doldur komutlarını veriyordu. Dördüncü komut olan “Ateş” ile tüm bölük neferleri aynı anda tetikleri kuvvetlice çekip,

---

toplandığında, arkada zabitlerle beraber yeraldığından sahîfe-i eşkâlde mülazım-ı evvelin solunda bulunan personelin bölük emini olduğu değerlendirilmiştir. Ayrıca saff-ı harb düzeninde sıra sayısı değişmese de personelin miktarı ve yerleri, bölüğün tüfek endâz (fusiller), mümtaz (grenadier) ya da avcı (chasseur/voltigeur) olmasına göre değişebilmekteydi.

¹³ Bu hareket, tüfek namlusunun yeri gösterdiği, tüfeğin sol elle aşağı bilezikten tutulduğu ve dipçiğin koltuk altından geçirilerek korunduğu, bir nevi avcı tutuşu gibi bir hareketti. Talimnamede kullanım maksadı belirtilmemiştir. Günümüzde de tüfeği yağmur ve şimşeklerden korumak için böyle bir tutuş şekli olduğundan, “saklamalı” kelimesi, askeri teamüllere uymasına rağmen bir/ber? kelimesinin mahiyeti anlaşılamamıştır.

cephesine dik olacak şekilde ateş ediyordu¹⁴. Sonra bölük, beşinci “Doldur” komutuyla tekrar dolduruyor ve bölükbaşı aynı komutları baştan veriyordu. “Saçma” komutu verilinceye kadar ateş tekrarlanıyordu. Bundan sonra bölüğe aynı esaslarla eğri ateş yaptırılıyordu. Hangi yöne (sağa veya sola) eğri atılacağı, “Nişan Al” komutu öncesinde bildiriliyordu (*Ta’lîmnâme-i Piyadegân*, 1838, ss. 15-16). Bu ateş idare usûlünde bölük, cephesini değiştirmeden namlularını yaklaşık 45 derece¹⁵ sağa veya sola çevirerek atış yapıyordu. Birliği sağdan veya soldan kuşatmaya çalışan veya aniden beliren düşmana karşı etkili bir atıştı. Ayrıca düşman birliğine çapraz atış imkânı verdiğinden, doğru ateşe nazaran isabet oranı daha fazlaydı.

Resim 12. Doğru ve eğri ateşler¹⁶

¹⁴ Tetiklerin kuvvetlice çekilmesi, günümüz atış nazariyatı ve mekanik-nişancılık disiplinleri açısından hatalı bir uygulama olarak görünse de XIX. yüzyıl fenn-i harp kaideleri açısından normal bir durumdur. Dönemin çakmak mekanizmalı tüfeklerinin balistik hassasiyetleri ve etkili menzilleri (100 yada-91 m.) düşünüldüğünde ateş muharebesinde birliklerden beklenen, nişan etkinliğinden ziyade birlik bütünlüğü, ateş yoğunluğu ve salvo disipliniydi. Ayrıca etkili menzilin bu kadar düşük olması, tarafların birbirine 90 metreye (bazen daha az) kadar yaklaşmasını gerektiriyordu. Düşmana bu derece yakın olmanın birlik ve komutan üzerinde yarattığı psikolojik baskı, atış hızını doğru nişana tercih etmelerine sebep oluyordu. Dönem çakmak tüfeklerinin balistik ve vuruş etkinliğine dair istatistiki bir değerlendirme için bk. Haythornwaite, 1999, s. 19.

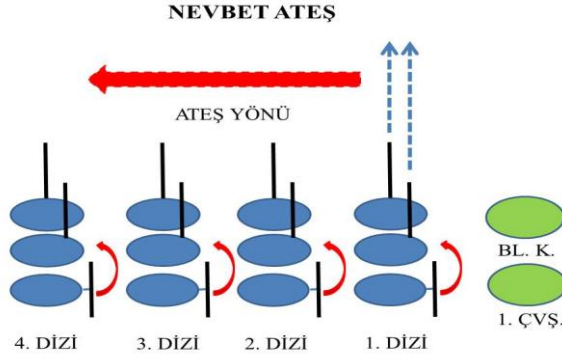
¹⁵ Namluların kaç derece sağa veya sola döndürüleceği talimnamede açıkça belirtilmemiştir. Sadece atış yönünü belirtmek için ifade edilmiştir. Bununla beraber eğri ateş, bir bütün olarak incelendiğinde namluların kaç derece çevrilebileceğinin üst sınırı, üçüncü sıranın namlu ağızlarını birinci sıranın önüne geçirebileceği açı kadar olacağı aşikârdır. 45 dereceden daha fazla bir dönüşün üçüncü sıra namlularının birinci sıranın arkasında kalmasına dolayısıyla emniyetsiz duruma sebebiyet verebileceği değerlendirilmiştir. Bu sebeple 45 dereceden daha fazla sağda veya solda beliren düşmana karşı, cephenin de çevrilmesi gerekecektir. Ayrıca dipçik tabanının oturduğu sağ omuz boşluğunun fizyolojisi gereği (sola eğimlidir), sağa eğik atışlarda tüfeklerle beraber neferlerin vücutlarını da sağa döndürmeleri gerekiyordu.

¹⁶ Arka arkaya duran üç asker, bir dizi; yan yana duran 16 asker, bir sıradır. Birinci sıra, diz çökmüş vaziyettedir. Mavi bölüğün yeşille gösterilmiş personeli, zabitan heyetidir.

Diğer bir ateş türü ise nevbet ateşti. Komutları şunlardı: 1. Nevbet Ateş 2. Bölük 3. Silah Davran 4. Başla Ateş.

Nevbet ateş dâ'imâ bölüğün sağ başında duran diziden başlanıp işbu birinci dizi ateş ettikten sonra doldurmak için [tüfeklerini] geri almadıkça ikinci dizi ateş etmez ve sağdan sola değin bu siyâk üzere olup ancak işbu usûle yalnız ilk ateşte ri'âyet olunup ba'dehu her bir nefer başkalarına bakmayarak nefer ta'liminde zıkr û ta'rîf olunan veche üzere hemen kendiliğinden doldurup ateş ider (*Ta'limnâme-i Piyadegân*, 1838, ss. 16-17).

Görüldüğü üzere arka arkaya duran üçlü asker grubu, bir dizi oluyor ve nefer taliminde izah edildiği üzere bir ve ikinci sıralar ateş edecek şekilde bölüğün sağ başından soluna doğru ilerleyen ikili bir ateş dalgası yaratılıyordu. Üçüncü sıra neferleri atış yapmıyorlar, tüfeklerini doldurup ikinci sıra neferlerine veriyorlardı. İlk ateş dalgasından sonra atış, tekrar başa dönmüyor; neferler artık serbest ateşe başlıyorlardı. Ayrıca “Saçma” işareti, boru veya trampet ile değil bizzat komutla veriliyordu (*Ta'limnâme-i Piyadegân*, 1838, ss. 16-17). Talimciler, muharebelerde kullanılan asıl ateş idare usûlünün bu olması sebebiyle “kemâl-i nizâm û intizâm üzere icrâsına sa'y û dikkat” etmekteydiler (*Ta'limnâme-i Piyadegân*, 1838, s. 18).

Resim 13. Nevbet ateş

Cepheye karşı icra edilen doğru/eğri ve nevbet ateşler haricinde bir de muharebe esnasında geri istikametten beliren hedeflere karşı icra edilen bir ateş türü vardı. “Üçüncü sıradan icra olunan ateşler” şu komutlarla yapılıyordu: 1. Üçüncü Sıradan Yüz Geri 2. Bölük 3. Sağdan Geri Dön. Böylece 180 derece geri döndürülen bölükte cephe değişiyor ve üçüncü sıra, birinci sıra olup diz çöküyordu. Bu konumda doğru/eğri ve nevbet ateşler, aynı usûllerde icra ediliyordu. Atış bittiğinde 1. Birinci Sıradan Yüz İleri 2. Bölük 3. Sağdan Geri Dön komutu veriliyordu (*Ta'limnâme-i Piyadegân*, 1838, ss. 18-20). İşbu ateşler, kesb-i liyâkatla tamamlandığında tüfekli yürüyüş eğitimleri başlıyordu.

Sonuç

Osmanlılar kuruluşundan itibaren ateşli silahları benimsediler ve askeri sistemlerinin ayrılmaz bir parçası haline getirdiler. Özellikle XV. ve XVI. yüzyılda ateşli silahlar, emperyal genişlemenin kuvvet çarpanıydı. Mezkûr dönemde Osmanlıların silahları ve taktik kullanımları, başat rakipleri Habsburg, Venedik veya Safevilere karşı görece üstünlüklerini desteklemekteydi. XVII. yüzyılın başında Yeniçeriler, Avrupa’da başarılı görülen herhangi bir ordu gibi üç sıra halinde yayılım ateşi açabiliyorlardı. Yeniçerilerin bu dönemde taktiksel doktrin üretimlerinin olup olmadığı meselesi ise yeni araştırmaların sonucuna tabidir.

Tüfek ve ateş disiplinin gelişiminin “Osmanlı ordusunun XVII. yüzyıldan itibaren savaşma azim ve kabiliyetini yitirme” sorunsalındaki farklı yeri vurgulanmalıdır. Sorunsalı besleyen alt boyutlar, John A. Lynn’in (1984, s. 22) bir ordunun “muharebe etkinliği modeli” kapsamında incelenebilir. Silahlar (weapons) ve doktrin (doctrine) maddesinde sayılabilecek tüfek ve ateş disiplinin, XIX. yüzyıla kadar inişli çıkışlı fakat yatay bir seyir izlediği görülmektedir. Osmanlı ordusunun göreceli zayıflaması meselesinin, modelin “çıkart (interest), motivasyon, disiplin, yönetim (administrative), teşkilat (organization) ve sevk-idare sistemleri (command)” maddeleriyle daha kuvvetli bir etkileşimde olduğu değerlendirilebilir.

XVII. yüzyıldan itibaren askeri yenileşmeyi üretme konusundaki kabiliyetinde bir azalma söz konusu olsa da Osmanlı ordusu, Habsburg ve Ruslarla olan savaşlar vasıtasıyla gelişen teknolojiyi takip edebiliyordu. Özellikle merkezi devlet, silah ve teknoloji adaptasyonunda yavaşlansa da merkezkaç âyânlar, paramiliter ordularını pekâlâ yeni doktrin ve silahlarla teçhiz edebiliyorlardı. Fitilli ve çarklı mekanizmalı tüfekler ile iptidai yayılım ateşini bir yarım asır kadar daha fazla kullansalar da Nizam-ı Cedit’le beraber aradaki farkı kapatmaya başlamışlardı ki daha derin siyasi sebepler, bu ıslahat hareketini durdurmuştu.

XIX. yüzyılda Nizam-ı Cedit’in yarım kalan yenileşmesi, Mansûre ordusu ile tamamlanmaya başlamıştı. Kademeli olsa da ordu, modern çakmak mekanizmalı tüfeklerle teçhiz edildi. Yeni doktrinler gerek tercüme gerek yabancı uzmanlar vasıtasıyla kazanıldı. Doktriner bilgi, yeni ordunun bölünemez en küçük parçası tüfeng-endâz nefere şırınga edilmeye başlanmıştı hem de askeri tarihinde hiç olmadığı kadar güncellikte. Doğru ve eğri ateş, Avrupa ordularının kullandığı müfrez (platoon) ateşin, nevbet ateş ise Amerika İç Savaşı’nda Amerikalıların ve Kırım Harbi’nde Avrupalıların kullandığı sıra ve dizi ateşinin (rank and file fire) aynısıydı. Tüfek ve ateş idare usûllerinin ne kadar içselleştirilip etkinleştirildiği meselesi ise Challaye’nin (2018, s. 108) belirttiği olumsuz örneklerle Moltke’nin (1854, s. 97) belirttiği olumlu örneklerin arasında gidip gelse de Lynn’in (1984, s. 22) modelinin çıkar, “moral-motivasyon, grup dayanışması (primary group

cohesion), tecrübe (experience) ve insan gücü planlaması (manpower policy)” boyutları ile daha alakalıdır. Ayrıca bu, XIX. yüzyılın ilk yarısında nefer Hüseyin’in elinde modern bir tüfek ve günümüzde kullanılan bir yanaşık düzen talimnamesini aratmayacak kadar iyi yazılmış ve güncel bir talimname ile eğitim yaptığı gerçeğini değiştirmemektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

DABOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi)
Hatt-ı Hümayun (HAT) 1438-59106.

Basılı Eserler

- Agoston, G. (2003). Avrupa’da Osmanlı Savaşları 1453-1826. (J. Black (Ed.), (Y. Alogan, Çev.) *Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815* içinde (ss. 128-154). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Agoston, G. (2006). *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu’nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi* (T. Akad, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Ahmed Cevad Paşa. (1882). *Tarih-i Askerî-i Osmanî-I*. İstanbul: Kırk Anbar Matbaası.
- Beydilli, K. ve Şahin, İ. (2001). *Mahmud Raif Efendi ve Nizâm-ı Cedid’e Dair Eseri*. Ankara: T.T.K. Basımevi.
- Black, J. (2003). *Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815* (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Börekçi, G. (2006). A Contribution to the Military Revolution Debate: The Janissaries Use of Volley Fire During the Long Ottoman-Habsburg War of 1593-1606 and the Problem of Origins. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung*, 59(4), 407-438.
- Challaye, C. A. (2018). *Kırım Savaşı Öncesinde Osmanlı Ordusu: Organizasyon ve Savaş Gücü* (Ö. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Kronik Kitap.
- Chase, K. (2008). *1700’e Kadar Ateşli Silahlar Tarihi* (F. Tayanç ve T. Tayanç, Çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Delbrück, H. (1985). *History of the Art of War- IV: The Dawn of Modern Warfare* (W. J. Renfroe, Çev.). Lincoln and London: University of Nebraska Press.
- Duane, W. (1810). *A Military Dictionary*. Philadelphia.
- Emecen, F. M. (2015). *Osmanlı Klasik Çağında Şavaş*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Eralp, T. N. (1993). *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*. Ankara: T.T.K. Basımevi.
- Fahmy, K. (2002). *All the Pasha’s Men: Mehmed Ali, His Army and the Making of Modern Egypt*. Cairo: Cairo Press.
- Fransız M 1822 Model Çakmak Mekanizmalı Tüfek. 30 Ekim 2020 tarihinde https://www.gunsinternational.com/guns-for-sale-online/rifles/antique-rifles---flintlock/french-antique-m1822-flintlock-musket-by-mutzig.cfm?gun_id=101050887 adresinden erişildi.

- Guibert, J. A. H. (2005). *Askeri Yazılar 1772-1790: Taktik Üzerine Genel Bir Deneme ve Kamu Erkinin El Kitabı* (A. Şensılay, Çev.). İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Hafız Hızır İlyas Ağa. (1859). *Vakâyi-i Letâ'if-i Enderûn* (Mehmed Lebib'in nezaretiyle). İstanbul: Tabhane-i Âmire.
- Haythornthwaite, P. J. (1999). *Weapons & Equipments of the Napoleonic Wars*. London: Arms & Armour.
- Houlding, J. A. (1988). *French Arms Drill of the 18th Century 1703-1760*. Canada: Museum Restoration Service.
- Hüsrev Paşa. (1832). *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyyenin İsti'mâli İçün Tertip Olunan Nefer Ta'limi* (1832).
- Hüsrev Paşa. (ty.). *Ta'lim-i Nefer*.
- İbrahim Saib. (1829). *Kanûnnâme-i Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye*.
- İlgürel, M. (1979). Osmanlı İmparatorluğu'nda Ateşli Silahların Yayılışı, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32, 301-318.
- İnalçık, H. (1957). Osmanlılarda Ateşli Silahlar, *T.T.K. Belleten*, 21(83), 508-512.
- Jomini, A. H. (2013). *Savaş Sanatı'nın Ana Hatları* (A. T. Büyükonat, Çev.). İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Lindsay, M. (1967). *One Hundred Great Guns: An Illustrated History of Firearms*. Newyork: Walker&Co.
- Lynn, J. A. (1984). *The Bayonets of the Republic: Motivation and Tactics in the Army of Revolutionary France 1791-94*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Marsigli, L. F. (1934). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatu Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti* (Kaymakam Nazmi, Çev.). Ankara: Büyük Erkân-ı Harbiye Matbaası.
- Moltke, H. von. (1854). *The Russians in Bulgaria and Rumelia in 1828 and 1829* (J. Murray, Çev.). London: J. Murray.
- Murphey, R. (1999). *Ottoman Warfare 1500-1700*. London: Taylor & Francis.
- Pardoe, J. (2017). *Sultanlar Şehri İstanbul* (M. B. Büyükbal, Çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Parker, G. (2007). The Limits to Revolutions in Military Affairs: Maurice of Nassau, the Battle of Nieuwpoort (1600), and the Legacy. *The Journal of Military History*, 71(2), 331-372.
- Parker, G. (2018). *Askeri Devrim: Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler* (2. bs.) (T. Zorlu, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Peterson, H. L. (1961). *A History of Firearms*. Newyork: Scribner.
- Reglement Concernant l'Exercice et les Manoeuvres de l'Infanterie du Premier Aout 1791*. (1822). Paris: Anselin et Pochard.
- Reid, S. (2016). *The Flintlock Musket: Brown Bess and Charleville 1715-1865*. Great Britain: Blumsburry Publishing Plc.

- Resulzade Hüseyin Hüsnü. (ty.). *Küçük Kâmûs-i Askerî*. İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye. *Rules and Regulations for the Field Exercise and Manoeuvres of the French Infanterie*. (1815). Newyork: W. Mercein.
- Soyluer, S. (2018). Tüfekhane-i Âmire'yi Mamur Kılmak: Osmanlı Tüfek İmalatında Avrupalı Uzmanların Rolü. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 52, 267-309.
- Sunar, M. M. (2016). *Arş İleri: Asâkir-i Mansûre Ordusunda Teşkilat, Talim ve Talimnameler*. İstanbul: Okur Kitaplığı.
- Ta'limnâme-i Piyadegân (Bölük Ta'lîminin Aksam ve Kavâ'id-i Umumiyesi)*. (1838). İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası.
- Westwood, D. (2005). *Rifles: An Illustrated History of Their Impact*. California: ABC-CLIO, Inc.
- Yeşil, F. (2011). Nizâm-ı Cedîd Ordusunda Tâlim ve Terbiye (1790-1807). *Tarih Dergisi*, 54(2), 27-85.
- Yıldız, G. (2017). Kara Kuvvetleri. G. Yıldız (Ed.), *Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918 içinde* (ss. 47-113). İstanbul: Timaş Yayınları.

